

بسم الله الرحمن الرحيم

«بررسی تطبیقی کتب فلسفی کل نگر در حوزه علمیه شیعه پس از انقلاب اسلامی»

«محمد محمدزاده»^۱

«حمید شجاعی»^۲

«سید متین میر حجازی»^۳

چکیده

بعد از انقلاب اسلامی، برخی از آثار فیلسوفان مسلمان، در بین آثار کل نگر دسته بندی می شوند، یعنی تمام مسائل فلسفی را بررسی کرده اند. از جمله ی این کتاب ها کتاب آموزش فلسفه، اثر آیت الله مصباح است که به زبان ساده و روان نوشته اند. همچنین کتاب درآمدی بر تاریخ فلسفه اسلامی، نوشته ی آقای فنایی اشکوری که تاریخ جامعی از فراز و نشیب های فلسفه ی اسلامی را بیان می کند. کتاب درآمدی بر نظام حکمت صدرا یکی دیگر از این کتاب هاست که عبدالرسول عبودیت به منظور معرفی و ارائه نظام فلسفی حکیم بزرگ صدرالمتألهین شیرازی تدوین کرده است. مورد دیگر، کتاب حکمت مشاء اثر استاد فیروزجائی است که به بررسی نظرات فیلسوفان مشائی مسلمان به ویژه ابن سینا پرداخته است. در این مقاله بعد از معرفی مختصر این کتاب ها به بررسی و تطبیق آنها با یک دیگر می پردازیم. و سپس بیان می کنیم که این کتاب ها ویژگی های مشترکی دارند اما از جهاتی نیز باهم فرق دارند که در این مقاله وجه افتراق آنها را بررسی کرده ایم و گفته ایم که با توجه به این تفاوت ها کدام یک بر دیگری برتری دارد.

کلیدواژه

فلسفه، حکمت مشاء، حکمت متعالیه، تاریخ فلسفه، آثار کل نگر، آثار فلسفی، دائرة المعارف فلسفی

۱: طلبه سطح دو، مرکز آموزش تخصصی فلسفه اسلامی حوزه علمیه قم.

۲: طلبه سطح دو، مرکز آموزش تخصصی فلسفه اسلامی حوزه علمیه قم.

۳: طلبه سطح دو، مرکز آموزش تخصصی فلسفه اسلامی حوزه علمیه قم.

مقدمه

از دیرباز فلاسفه در پی تدوین کتاب‌هایی بوده‌اند که تمام مباحث فلسفه را مورد بررسی قرار داده باشد. پس از انقلاب اسلامی نیز این روند ادامه داشته است. برخی از این آثار که در این دوره به رشته‌ی تحریر درآمده‌اند، عبارت‌اند از: کتاب آموزش فلسفه، اثر آیت‌الله مصباح؛ کتاب تاریخ فلسفه اسلامی، اثر استاد فنایی اشکوری؛ کتاب حکمت مشاء، اثر استاد فیروزجایی؛ کتاب درآمدی بر حکمت متعالیه اثر استاد عبودیت.

این دسته از آثار را، آثار کل‌نگر می‌گویند. آثاری که تمام مباحث فلسفی را مورد بررسی قرار داده‌اند بر خلاف آثار جزء‌نگر، که تنها یک یا چند موضوع، از موضوعات فلسفه را مورد بررسی قرار داده‌اند؛ مثلاً کتاب هستی و چیستی در مکتب صدرایی، اثر آیت‌الله فیاضی یک اثر جزء‌نگر است. در این کتاب، موضوع «هستی و چیستی» را که یکی از موضوعات فلسفه است، تحلیل کرده‌اند. همچنین رساله‌ی تصور و تصدیق ملاصدرا نیز از دسته کتاب‌های جزء‌نگر است. اما در کتاب‌های کل‌نگر، تمام مسائل فلسفه، مورد بررسی قرار می‌گیرد. آثاری مانند اشارات، اسفار، شفاء، حکمت الاشراق، آثار کل‌نگرند.

این کتاب‌ها یک ویژگی مشترک دارند و آن عبارت است از: خصوصیت کل‌نگر بودن و در بر داشتن تمام مسائل فلسفی. اما آنچه که ما را به این تحقیق وا داشته، این است که: این کتاب‌ها، با توجه به خصوصیت کل‌نگر بودنشان، آیا نقطه‌ی ضعف یا نقطه‌ی قوتی دارند یا خیر؟ آیا این کتاب‌ها ویژگی‌ای دارند که بتوان یکی از آنها را بر دیگری ترجیح داد یا این که هر کدام با این که کل‌نگر هستند اما هدف خاصی داشته‌اند؟

در این نگارش، در مرحله‌ی اول به معرفی اجمالی کتاب آموزش فلسفه، اثر آیت‌الله مصباح؛ کتاب تاریخ فلسفه اسلامی، اثر استاد فنایی اشکوری؛ کتاب حکمت مشاء، اثر استاد فیروزجایی؛ کتاب درآمدی بر حکمت متعالیه اثر استاد عبودیت می‌پردازیم و سپس، این کتاب‌ها را با هم مقایسه کرده و به سوالات فوق جواب می‌دهیم.

کتاب آموزش فلسفه

کتاب آموزش فلسفه مجموعه درس هایی از استاد و متفکر ارزشمند آقای مصباح (ره) است. این مجموعه را طلاب موسسه در راه حق تنظیم کرده اند. معظم له با بررسی و بازنگری کامل آن را به صورت مطلوب در آورده اند.^۱

اما با وجود کتب فلسفی متعدد از جمله منظومه، چه نیازی به یک کتاب جدید فلسفی بود؟ در جواب باید گفت: از یک سو، شرایط خاص بعد از انقلاب، ایجاب می کرد که بسیاری از روحانیون در دستگاه های قانونگذار، قضایی و اجرایی شرکت کنند. در نتیجه به جای اینکه روحانیون برای رفع کمبود های حوزه و گسترش امکانات تحصیل علوم دینی تلاش کنند، جذب سازمان های دیگر شدند. و از سوی دیگر تقاضای جوانان برای فراگیری علوم اسلامی و فلسفه الهی ضرورت برنامه های کوتاه مدتی را برای مؤسسه ایجاب کرد. از جمله ی آن برنامه ها تدریس مسائل فلسفه اسلامی با شیوه ای نوین بود که توسط آیت الله مصباح (ره) این مهم اتفاق افتاد و پس از آن به وسیله ی بعضی از دانشجویان صوت این درس از نوار پیاده گردید و با بازنگری کامل توسط ایشان، به صورت کتاب جامعی تحت عنوان آموزش فلسفه در آمد.^۲

این کتاب مشتمل بر سه مبحث است: بحث های مقدماتی، شناخت شناسی و هستی شناسی. مباحث این کتاب به صورت درس های جداگانه بیان شده است و نکات مهم هر درس در درس بعدی تاکید و مورد تکرار واقع شده تا در ذهن دانشجو بهتر جا بگیرد. همچنین در پایان هر درس خلاصه ی مطالب و نیز پرسش هایی پیرامون همان درس مطرح شده است.^۳

کتاب درآمدی بر تاریخ فلسفه اسلامی

این کتاب برای ارائه ی هر آنچه که در تاریخ این حوزه از تفکر می باشد اعم از صحیح و خطا، نو و کهنه، مقبول و منسوخ به تألیف آقای محمد فنایی اشکوری درآمد است.

۱. مصباح، محمد تقی؛ آموزش فلسفه، ج ۱، ص ۱۰

۲. مصباح، محمد تقی؛ آموزش فلسفه، ج ۱، ص ۱۱

۳. مصباح، محمد تقی؛ آموزش فلسفه، ج ۱، ص ۱۱

با اینکه فلسفه ی اسلامی پیشینه ای دیرینه و محکم دارد ولی با این حال در تاریخ نگاری آن، کم و کاست هایی دیده می شود. به همین دلیل، مؤلف می کوشد که تاریخ جامعی از فراز و نشیب های فلسفه ی اسلامی را در این کتاب بیان کند.

تدوین تاریخ فلسفه بر محور موضوعات، دوره ها و مکتب های فلسفی است، ولی هیچ یک از این شیوه ها به تنهایی، فلسفه ی اسلامی را پوشش نمی دهد. از این رو روش این کتاب، تقسیم بندی فصل ها بر اساس تلفیقی از روش های مختلف است. این کتاب مشتمل بر سه جلد و هر جلد در بردارنده پنج فصل به ترتیب ذیل است:

جلد اول: مقدمه ای بر فلسفه ی اسلامی و تاریخ آن، نخستین ایام در فلسفه ی اسلامی، شکل گیری فلسفه ی اسلامی، حکمت سینوی و منتقدان فلسفه ی مشاء.

جلد دوم: فلسفه در مغرب اسلامی، منطق و منطق دانان مسلمان، سیری در کلام اسلامی، نگاهی به تاریخ علوم در تمدن اسلامی و تصوّف و عرفان و تاریخ آن.

جلد سوم: حکمت اشراقی سهروردی، حوزه های فلسفی شیراز و اصفهان، حکمت متعالیه، مفسران و منتقدان حکمت متعالیه و فیلسوفان معاصر.^۱

کتاب حکمت مشاء

کتاب حکمت مشاء، بررسی نظرات فیلسوفان مشائی مسلمان به ویژه ابن سینا است. این کتاب اثری است برای ابن سینا پژوه معاصر، یارعلی کرد فیروزجائی. این پژوهش زیر نظر استاد مؤلف، آیت الله فیاضی انجام گرفته است.

سوال اینجاست که چرا مولف، کتاب حکمت مشاء را نوشته است؟ در پاسخ باید گفت که: فلسفه مشاء اگرچه مرحله ی اولیه ی فلسفه ی اسلامی را تشکیل می دهد اما در عین حال، شاکله ی اصلی فلسفه ی اسلامی است، لذا فلسفه ی اشراق و حکمت متعالیه بر پایه اندیشه های مشائی است. بر همین اساس، فهم درست سخنان و نظرات شیخ اشراق و ملاصدرا متوقف بر فهم درست سخنان و نظرات ابن سینا و فلاسفه ی مشائی است.

۲. فنایی اشکوری، محمد؛ مقدمه ی درآمدی بر تاریخ فلسفه اسلامی.

در معرفی فلسفه مشاء و دیدگاه های فیلسوفان مشائی، کوشش های خوبی انجام گرفته است، ولی هیچ کدام نتوانسته اند همه ی ابعاد این مَشْرَب فلسفی را بررسی کنند و اگر بررسی کردند به اختصار بوده است. این کتاب، گامی به سوی شناخت ابعاد ناشناخته ی فلسفه ی مشائی، به ویژه بخش های مربوط به معرفت شناسی، فلسفه ی اخلاق و فلسفه ی سیاسی برداشته است.

مؤلف این کتاب، در گزارش نظرات فلاسفه ی مشاء، تلاش کرده است که به نظرات مهم ترین فیلسوفان مشائی توجه کند و نظرات آنها را ذکر کند. ولی از آنجا که آثار ابن سینا جامع تر و گویا تر از دیگران است، این پژوهش با تاکید بر آثار و آرای او انجام گرفته است و در مواردی که نظرات ابن سینا با دیگران متفاوت است، مؤلف به اختلاف نظر های مهم اشاره کرده است.^۱

کتاب در آمدی بر نظام حکمت صدرائی

این کتاب را آقای عبدالرسول عبودیت به منظور معرفی و ارائه نظام فلسفی حکیم بزرگ صدرالمتألهین شیرازی تدوین کرده است. ملاصدرا فیلسوفی نظام ساز است و فیلسوف نظام ساز در بند معرفی نظام فلسفی خود نیست بلکه بیشتر به اثبات ادعاهای فلسفی خود می پردازد، در نتیجه این کتاب، به معرفی نظام فلسفی صدرالمتألهین می پردازد و نظریات ایشان را در مجموعه ای منظم جمع آوری کرده و در اختیار فلسفه دوستان قرار داده است. همچنین این کتاب برای معرفی حکمت متعالیه به فیلسوفان غرب نگاشته شده است.

از آنجایی که فلاسفه بزرگ در غالب موارد به دنبال اثبات ادعاها و ارائه ی برداشت های خود هستند، غافل از تصویرسازی و استفاده منظم از نظم نوین در مطالب خود می باشند. حکیم، صدرالمتألهین نیز از این رسم استثناء نیست به همین دلیل ضرورت ایجاب کرد تا مؤلف این کتاب، به دنبال تصویرسازی منظم از مجموعه نظریات فلسفی این حکیم بزرگ باشد.

مؤلف برای رسیدن به این هدف مسائل اصلی را از فرعیات جدا کرده است. همچنین رابطه مسائل اصلی را با یکدیگر مشخص کرده است و در نظم نو، به زبانی ساده تر ارائه کرده است.

۱. کرد فیروزجائی، یار علی؛ مقدمه ی کتاب حکمت مشاء.

این کتاب در یک مدخل و پنج بخش تنظیم شده است:

مدخل دارای ۲ فصل است:

- فصل اول: درباره ی صدرالمتألمین؛
- فصل دوم: درباره ی هویت حکمت متعالیه.

و اما پنج بخش آن عبارت اند از:

هستی شناسی، جهان شناسی، معرفت شناسی، خدا شناسی و انسان شناسی.^۱

بررسی این کتب

کتاب های مذکور، با توجه به هدفی که نویسندگان، آن را دنبال می کردند، هر کدام در راستای آن هدف، به صورت عالی نگاشته شده اند اما با توجه به محتوا و جایگاه این کتاب ها از جهات مختلف می توان گفت که: کتاب آموزش فلسفه آیت الله مصباح (ره) از جایگاه بالاتری برخوردار است.

اما در بیان اینکه، از چه جهت این کتاب جایگاه بالاتری نسبت به دیگر کتاب ها دارد باید گفت: از طرفی آیت الله مصباح این کتاب را به زبان ساده و روان نوشته اند بنابراین، برای آموزش و تدریس مناسب تر از سایر کتب معرفی شده است. از طرفی دیگر، علامه در این کتاب، در بعضی از موارد کتاب نهایی ی علامه ی طباطبایی را نقد کرده اند و همچنین مباحثی را تحت عنوان معرفت شناسی آورده اند، لذا در این کتاب نظرات خودشان نیز اعمال شده و می توان گفت که این کتاب از منابع دسته اول هست بر خلاف کتب دیگر که از منابع دسته دوم و حتی سوم و چهارم هستند.

نتیجه

با توجه به معرفی کتب های مذکور و بررسی آنها روشن می شود که کتاب آموزش فلسفه آیت الله مصباح (ره) از ویژگی های ممتازی برخوردار است که آن را نسبت به سایر کتاب های معرفی شده برتر کرده است. ویژگی برتر کتاب آموزش فلسفه این است که: از طرفی آیت الله مصباح این کتاب را به زبان ساده و

۱. عبودیت، عبدالرسول؛ مقدمه ی کتاب درآمدی بر نظام حکمت صدرائی.

روان نوشته اند بنابراین، برای آموزش و تدریس مناسب تر از سایر کتاب های معرفی شده است. از طرفی دیگر، علامه در این کتاب، در بعضی از موارد کتاب نهایی علامه ی طباطبایی را نقد کرده اند و همچنین مباحثی را تحت عنوان معرفت شناسی آورده اند.

منابع

کتاب آموزش فلسفه / مؤلف: آیت الله محمدتقی مصباح یزدی / ناشر: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل ۱۳۷۸

کتاب حکمت مشاء / مؤلف: یار علی کرد فیروزجایی؛ به سفارش مجمع عالی حکمت اسلامی / ناشر: قم: انتشارات حکمت اسلامی، ۱۳۹۳

کتاب درآمدی بر تاریخ فلسفه اسلامی / مؤلف: جمعی از نویسندگان؛ زیر نظر محمد فنایی اشکوری / ناشر: تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی. قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ۱۳۹۰

کتاب درآمدی بر نظام حکمت صدرائی / مؤلف: عبدالرسول عبودیت / ناشر: تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت). قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ۱۳۸۶